

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра цивільного процесу

ПРАКТИКА ЄСПЛ З ПИТАНЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

**МАТЕРІАЛИ
круглого столу**

*м. Одеса,
5 квітня 2016 року*

Одеса
«Юридична література»
2016

людини і основоположних свобод та рішення ЄСПЛ взаємодіють як взаємодоповнюючі та пов'язані між собою системи, застосування норм Конвенції та рішень ЄСПЛ саме по собі слід визнати доречним, ефективним та необхідним при обґрунтуванні у мотивувальній частині судових рішень у випадку колізії національного законодавства та міжнародного договору. Посилання на рішення ЄСПЛ можуть також підтверджувати положення національного законодавства. У таких випадках судові рішення, що містять посилання на норми міжнародного права і міжнародні договори, виглядають більш аргументованими. Принципове значення норми Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і рішення ЄСПЛ мають у випадках прогалин у внутрішньому законодавстві та правозастосовній практиці при тлумаченні національного законодавства у контексті вимог Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Петренко Володимир Сергійович,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», суддя Київського районного суду м. Одеси

ПРАКТИКА ТА РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ

Юрисдикція Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) поширюється на Україну. Правовою підставою для цього став Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, норми якого надають можливість розглядати рішення ЄСПЛ в якості джерела цивільного процесуального права. Судова практика рухається у напрямку використання правил, сформульованих у рішеннях ЄСПЛ, у якості обов'язкових правил поведінки у типових ситуаціях. В Україні загальні суди при розгляді цивільних справ приймають до уваги та застосовують рішення Європейського Суду з прав людини, оскільки ці рішення були визнані законодавцем джерелом права у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.

Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права є новим для нашої країни правовим явищем, оскільки судовий

прецедент в Україні, як країні романо-германської правової сім'ї, традиційно не визнавався джерелом права.

У національному праві судовий прецедент лише останнім часом на науковому рівні став поступово визнаватися джерелом права, що вимагає істотних змін традиції правозастосування і правовому мисленні суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, слідчих тощо.

Застосування практики ЄСПЛ в Україні ґрунтується на положеннях статей 8 і 9 Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Законів України «Про міжнародні договори України» та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

На теперішній час питання застосування в українському праві практики Європейського суду з прав людини врегульовано Законом України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ч. 1 ст. 17 якого встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Положення Закону значною мірою стосуються саме остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції. Виходячи зі змісту Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» Україна визнає на своїй території обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. Таким чином, рішення ЄСПЛ, які можуть бути ухвалені щодо України, наділяються таким же юридичним статусом, як і сама Конвенція.

Незважаючи на те, що норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» діють вже понад 10 років, застосування національними судами положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при розгля-
д

ді справ та ухваленні рішень є скоріше виключенням з правила ніж правилом.

ЦПК України не містить положень про визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права, на відміну від КАС України, у ст. 8 якого передбачено, що адміністративні суди при вирішенні справ застосовують принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

Для суддів ще не стало повсякденною практикою при ухваленні та складанні текстів рішень звернення до норм конвенції і практики ЄСПЛ нарівні з національним законодавством та практикою Верховного суду України. Практика застосування Конвенції свідчить, що її положення фактично не набули обов'язкового характеру для національного судочинства, а саме обов'язковість попередньо прийнятих рішень вищестоящими судами і є ознакою судового прецеденту для країн англо-саксонської правової сім'ї. Посилання на ці акти досі залишаються поодинокими випадками і мають додатковий характер, що дає підставу науковцям визначати власне практику ЄСПЛ як субсидіарне джерело права.

Проблеми у застосуванні судом практики ЄСПЛ можна пояснити тим, що судді не завжди розуміють необхідність посилання на конвенційні положення при розгляді справ з урахуванням повного та належного врегулювання даних правовідносин на національному рівні.

Наприклад, відома правова позиція ЄСПЛ у справі «Маркс проти Бельгії» від 13.06.79 року, згідно з якою стаття 1 Протоколу першого Європейської конвенції з прав людини, визнаючи право будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном, по своїй суті є гарантом права власності. Або положення статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожна фізична та юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальним принципами міжнародного права.

Аналогічні положення відтворені як у Конституції України так і у ЦК України, а тому застосування судом при вирішенні спору окрім норм національного законодавства, ще є положень Конвенції навряд чи є виправданим.

Функціонування ЄСПЛ передбачене Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, положення якої — Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до неї набрали чинність для України ще 11 вересня 1997 року.

Виходячи зі змісту сформульованої законодавцем правової норми, застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод при розгляді конкретної справи є обов'язком судді, однак науковцями висловлюються слушні думки, що при здійсненні правосуддя як Конвенція так і рішення ЄСПЛ мають застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме: за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, які водночас визначені в Конвенції та протоколах до неї; для кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі відповідних рішень ЄСПЛ; для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», оскільки в чинному вітчизняному законодавстві вони є новими категоріями та повністю не досліджені. Тоді як рішення Суду певним чином допомагають їх зрозуміти [1, с. 29].

Сама по собі практика ЄСПЛ є прецедентною, і норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не застосовуються судом окремо від тих рішень, які були ним раніше прийняті при застосуванні конкретної статті Конвенції.

При цьому під прецедентами Суду розуміють не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були покладені в основу судових рішень [2, с. 12].

Обґрунтовуючи рішення, судді ЄСПЛ застосовують норми законодавства, попередні прецеденти та мотивацію суддів при їх прийнятті, цитати з авторитетних доктринальних джерел, посилання на іноземні прецеденти та законодавство тощо.

Зазначена Конвенція, на відміну від інших міжнародних договорів, є комплексним складним механізмом захисту прав людини, який включає, норми конвенції, рішення Європейської комісії з прав людини та Комітету міністрів Ради Європи, судову практику Європейського суду з прав людини, прецедентне право, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, специфічні методи тлумачення Конвенції, наукову доктрину з питань її застосування тощо.

Застосування Конвенції вважається застосуванням не лише її норм, а й усього комплексного правового механізму без спеціальної згоди на це Верховної Ради України [3, с. 16].

Окремі науковці, посилаючись на тезу про обов'язкове визнання юрисдикції ЄСПЛ, вбачають у його рішеннях інноваційне джерело (форму) внутрішнього права. При цьому вони наполягають на відмові від негативного ставлення до судового прецеденту, зумовленого ідеологіч-

ною спадщиною. На їхню думку, сучасний правопорядок презюмує той факт, що міжнародна судова організація створює особливу сукупність правил, що йменуються «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право ЄСПЛ» [4, с. 15].

Інші вчені дотримуються протилежної думки: навіть якщо припустити, що ЄСПЛ і створює прецедентне право, яке набуває потім виду національного джерела права, то не вбачається можливим визначити його юридичну природу, оскільки це не норми внутрішнього закону й не постулати міжнародного права, для легітимації яких вимагається згода держави як суб'єкта міжнародних відносин. Отже, не існує взагалі ніякого «прецедентного права Європейського суду», а в наявності — лише прецедент тлумачення або правова позиція Суду, тобто деякий інтерпретаційний результат, що виникає при досягненні смислу загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права [5, с. 73].

Поділяючи в цілому точку зору останніх, можна стверджувати, що положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод безсумнівно є джерелом права, проте усталена судова практика ЄСПЛ та прецеденти, що створюється Судом при застосуванні її положень, хоча і мають певні властивості регулятора суспільних відносин, однак не є джерелом права у його доктринальному розумінні.

Як вважає С. В. Васильєв, як особливе джерело цивільного процесуального права України, рішення ЄСПЛ мають прецедентну природу, за їх допомогою формуються важливі правові позиції, обов'язкові для подальшого використання судами при розгляді й вирішенні цивільних справ. Проте правові позиції ЄСПЛ у так званому «чистому вигляді» не можуть виступати джерелом права, оскільки вони є складовою частиною того чи іншого рішення — джерела права. Але ж і виділення правових позицій з рішень Суду спричинить втрату ними прецедентного характеру [8, с. 79].

Рішення ЄСПЛ розглядає в якості джерела права Верховний Суд України й вищі спеціалізовані суди. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. за № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» зазначається, що в мотивувальній частині кожного судового рішення в разі потреби мають міститися посилання на Конвенцію й рішення ЄСПЛ, які згідно із Законом України є джерелом права й підлягають застосуванню по даній справі.

Підсумовуючи вищенаведене, судову практику ЄСПЛ у вигляді його правових позицій можна визнати із певними зауваженнями особливим джерелом права, яке може застосовуватися судом як додаткове джерело права. За своєю юридичною силою та ступеню значущості при пра-

возастосуванні правові позиції ЄСПЛ схожі із правовими позиціями Конституційного суду України та Постановами Пленуму Верховного суду України.

Л і т е р а т у р а

1. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав та основних свобод : (навч.-практ. посіб.) / В. П. Паліюк. — Миколаїв : Атол, 2003. — С. 29.
2. Ефименко В. Европейский прецедент для Украины. О вопросах внедрения в национальное судопроизводство практики Европейского суда по правам человека // Юрид. практика. — 2007. — № 45. — С. 12–13.
3. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 1999. — № 2. — С. 16.
4. Алкема Е. А. Юридические последствия ратификации Российской Федерацией Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека (включая 11-й протокол) : монография / Е. А. Алкема. — СПб. : Россия-Нева, 1996. — 259 с.
5. Зимненко Б. Л. Решения Европейского суда по правам человека и правовая система Российской Федерации // Моск. журн. междунар. права. — 2004. — № 2 (54). — С. 73–88.
6. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України // Підпр-во, гос-во і право. — 2010. — № 11. — С. 49–52.
7. Фоков А. П. Имущественные споры в практике Европейского суда: история, теория и практика, статистика // Арбитраж. и гражд. процесс. — 2003. — № 12. — С. 29–31.
8. Васильев С. В. Місце практики Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». — Х., 2012. — Вип. 120. — С. 70–82.

Андронов Ігор Володимирович,

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУДОВЕ РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

На сьогоднішній день категорія «справедливість» давно перейшла з філософської, морально-етичної у правову площину. Право на справедливий судовий розгляд вважається європейським (ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року) та націо-